

Dvacet let poté

Saša Uhlová

Bydlíme s manželem na sasko české hranici na německé straně a náš nejmladší jednáctiletý syn tu chodí do německé školy, kam jezdí autobusem. Včera se vrátil domů a vyprávěl, že mají nového řidiče, který se zaučuje pod dohledem zkušenějšího kolegy. „Je to cizinec“, oznámil mi. Zeptala jsem se ho, jestli to poznal podle barvy pleti a on se zasmál, že ne, že je to Evropan. „Nejspíš Polák nebo Čech, protože z Francie nebo Skandinávie by sem asi pracovat nikdo nejezdil.“

V realitě světa, kde lidé jezdí pracovat z chudších do bohatších zemí, náš syn vyrostl. Ostatně kousek od nás je hotel s restaurací, kde jsou zaměstnány čtyři Češky, které do práce pravidelně pendlují. České nebo polské zaměstnance pravidelně potkáváme jako zaměstnance různých služeb a takové setkání už nás ani nepřekvapí. Pro Čechy dojíždějící za prací za hranici je to výhodné, vydělají si více, než kdyby stejnou práci dělali o pár set metrů dál na české straně. Nehledě na to, že česká strana hranice nabízí mnohem méně pracovních příležitostí, je tam méně restaurací i dalších služeb. Z hlediska jednotlivců se takové uspořádání může jevit jako výhodné, ale kdyby mohli ti stejní lidé pracovat ve své vlastní obci za mzdu, která by pohodlně pokryla jejich životní náklady, bylo by to pochopitelně ještě mnohem výhodnější.

Odjezd vynucený nebo dobrovolný

Pracovními podmínkami, sociálními nerovnostmi i pracovní migrací se zabývám už řadu let. Za tu dobu mě kromě zjištění, která jsem učinila, když jsem se nechala zaměstnat jako undercover novinářka v různých profesích v Česku i v zahraničí, napadlo také mnoho otázek, na které nemám vždy jasné odpovědi. Téma je to natolik komplexní, že hledat jasné linie, kterými osudy statisíců lidí, kteří odjíždějí ze zemí původu, je někdy obtížné. Některé aspekty se ale zdají celkem jasné.

Sama skutečnost, že někdo odjede do jiné země pracovat, nemusí být pro jeho život tragická. může se jednat o příležitost, která daného člověka obohatí, přinese mu nové poznatky, dovednosti. I migrantská práce může být důstojná.

Během svých cest za prací do západní Evropy jsem potkala dvaapadesátiletou ženu, která v padesáti letech odjela do Dublinu, aby se naučila anglicky. „Ale naučila jsem se spíš polsky,“ smála se, když mi to vyprávěla. Měla polské přátele, kteří ji ubytovali a ona si mohla v klidu hledat práci, která by ji vyhovovala. Tu našla a už dva roky pracovala v jedné kuchyni, kde si její pracovitosti nesmírně považovali a když potřebovala odjet do Česka na delší čas za vnoučaty, zaměstnavatel jí rád vyšel vstříc s tím, že byl rád, že se pak zase vrátí. Oproti tomu jsem v hotelu, kde jsem pracovala jako pokojská, potkala mladé lidi ze Slovenska, kteří uměli dobře anglicky, byli mladí, zdraví, pracovití, ale dluhy je nahnaly do náruče pracovní agentury, která jim zprostředkovala obtížnou práci u zaměstnavatele, který svůj byznys

model zakládal na tom, že lidi nutil pracovat do úmoru, nedával jim zákonem požadované volno a kromě toho je ještě mizerně platil.

Lámala jsem si hlavu, jak je možné, že se lépe daří člověku po padesátce bez jazykové výbavy, nežli mladým lidem, kteří by měli mít všechny předpoklady pro to, aby si sehnali lepší práci. Až mi došlo, že ten rozdíl je v situaci, ve které se ti lidé nacházejí a že faktor, který rozhoduje, jakou práci si najdete závisí na tom, v jaké tísní se aktuálně nacházíte.

Pendlerství versus odjezd do jiné země

To nás přivádí k českému specifiku, kterým je již výše zmíněné pendlerství. Vzhledem k našemu geografickému umístění, kdy značnou část státní hranice sdílíme s bohatšími státy, kde je vyšší životní úroveň a možná i z dalších důvodů, neodjíždí z Česka zdaleka tolik lidí za prací úplně, ale zůstávají bydlet doma a do práce za hranici pouze dojíždějí. To má celou řadu výhod. Nemusejí opouštět své rodiny a také jsou díky tomu v mnohem bezpečnější situaci. V případě, že by se jejich zaměstnavatel choval hrubě, vykořisťuje je, tak od něj prostě odejdou. Asi i proto se k těmto lidem zaměstnavatelé chovají lépe. Vědí totiž, že mají doma potřebné zázemí a že tím pádem nemusí vydržet všechno. V Česku tak zažíváme spíše přátelštější verzi fenoménu pracovní migrace. Ostatně v oné restauraci kousek od nás, si zde zaměstnané Češky pochvalují ze všeho nejvíc právě skvělé pracovní podmínky. Že jsou v pohodě a uvolněné, je vidět na tom, jak se chovají, i na tom, že si klidně sednou vedle hostů, aby si popovídaly. Jejich zaměstnavatel je rád, že tam pracují a nechává jim absolutní volnost. Jak by se ale choval, kdyby pro něj pracovaly ženy, které by u něj bydlely na ubytovně a měly ztíženou možnost vrátit se domů, nevíme. Zkušenost ale ukazuje, že v takových případech bývají pracovní podmínky mnohem horší. Lidé odkázáni na ubytovnu v cizí zemi jsou totiž ve zvlášť zranitelné pozici.

V Evropě je ale řada zemí, ze kterých je dojíždění do práce do jiné země nemožné, protože je to příliš daleko. Z těchto zemí odcházejí lidé pracovat do služeb, zemědělství, průmyslu, na stavby, výroby potravin nebo do sektoru péče a nechávají často doma své partnery, děti a rodiče, kterým posílají peníze. Zemí, odkud odjíždí nejvíc lidí takto za prací do takzvané západní Evropy, je Rumunsko. Jen v roce 2019 odešlo z Rumunska po odečtení těch, kteří se vrátili, kolem 92 tisíc osob, trend je to ale dlouhodobý. Když jsem mluvila s lidmi, kteří pracovali na projektech regionálního rozvoje v rumunských vesnicích, vyprávěli mi o kultuře odjezdu, kdy odchod do zahraničí je vnímán jako úspěch a oproti tomu každý, kdo zůstal, v očích ostatních prohrál. S podobným fenoménem kultury odjezdu se potýká i Polsko, ve kterém se vyliďňují celé vesnice a země bojuje s úbytkem obyvatel, posíleným výrazně sníženou porodností.

Masové odchody za prací do zahraničí mnoho benefitů pro společnost nemají. Země, odkud lidé odcházejí trpí úbytkem obyvatel v produktivním věku a pracovní migrace má negativní důsledky i na přijímající země, ve kterých se kvůli tomu zhoršují pracovní podmínky v celých odvětvích, ať už jsou to služby, stavebnictví, zemědělství a produkce potravin, nebo pečující profese.

Vykořisťování v genetickém kódu

Země takzvané západní Evropy se s přílivem levné pracovní síly nepotkaly až po roce 2004, kdy se začala rozšiřovat Evropská unie. Relativní bohatství těchto zemí je na levné migrantské práci založené dlouhodobě, akorát že dřív sem přicházeli lidé zejména z Afriky a Asie. Pojem *gestarbeiter* vznikl ostatně už počátkem druhé poloviny dvacátého století a západní země mají s tímto fenoménem letitou zkušenost. Rozšířením EU o země východního bloku se jen rozšířila nabídka možných pracovních migrantů, kterým navíc legislativa odchod do jiných zemí značně ulehčila. Vstup nových členských států v roce 2004 a dalších v roce 2007, spolu s ekonomickou krizí, která přišla v roce 2008, zvedly statisíce lidí, aby se ujali těžké, často nekvalifikované a také špatně placené práce u bohatších sousedů. Rozdíl v příjmech, který dnes nazýváme mzdovou železnou oponou, byl velkou motivací. Ale ještě větší motivací byly často až neuvěřitelně nízké mzdy v zemích původu. Mzdy na východě se od té doby sice zvedly, ale západní standard nedohaly. Zato se v mnoha ohledech zvýšili ve východních zemích náklady na život a my dnes můžeme sledovat paradox, kdy Češi nejenže pracují v Rakousku a Německu, ale také zde nakupují, neboť se jim to vyplatí.

Bohatství zemí jako je Německo, je ale do značné míry založené právě na tom, že zde mnoho lidí pracuje za mizerné peníze a proto je možné si pořídit například potraviny relativně velmi levně. Kdyby na všech německých farmách, stavbách, nebo v různých továrnách pracovali lidé s normálními německými mzdami, těžko by si pak Němci mohli kupovat tak levné jídlo, a nebo věci a také by bylo mnohem složitější financovat stavbu domů. Podrazil by i tolik oblíbený chřest, kvůli jehož sběru museli vypravovat během covidu zvláštní letadla z Rumunska.

Na německé farmě jsem také pracovala a dostávala jsem šest eur a dvacet centů na hodinu, tedy méně než je minimální mzda. Můj zaměstnavatel to řešil tak, že byly dvoje pracovní výkazy. Jedny oficiální, podle kterých jsem pracovala jen šest dní v týdnu maximálně deset hodin denně a byla jsem za tuto svou práci fiktivně odměňována minimální mzdou, a pak druhé, kde se psaly reálně odpracované hodiny, kterých bylo mnohem víc, ale mzda za ně byla ve skutečnosti nižší. Na farmě jsem dělala různé věci, mimo jiné jsem sbírala na poli brokolici, což je mimochodem možná nejkrásnější práce na světě. Zejména když neprší nebo není úporné vedro. Na rozdíl od sběru salátů, kdy se člověk musí ve velké rychlosti neustále shýbat, brokolice se z pole vybírají podle velikosti, takže je to práce mnohem příjemnější. Většinu času jsem na farmě dělala jinou, úpornou práci, ale sbírat brokolici bylo to nejlepší, co jsem tam zažila.

Během obědové pauzy jsem našla zprávu od bratra, který se mě ptal, kde jsem a co dělám. Odpověděla jsem mu, že sbírám v Německu brokolici. Ptal se za kolik a tak jsem mu to napsala. Obratem mi poslal odkaz na článek z českých novin s titulkem „Za sbírání brokolice 900 na hodinu. Británii zoufale chybí další pracovníci.“ I zasnila jsem se, že bych tuto hezkou práci vykonávala za tolik peněz! To bych šla dělat hned, jako pěkný přivýdělek a vůbec bych o tom nemusela psát reportáže, bylo by to prostě skvělé. Jenže v Británii pochopitelně takovou práci po Brexitu bez pracovního povolení neseženu. Kdyby to totiž bylo možné, pak by nebyla tak dobře placená.

Izolacionismus jako řešení?

Masová pracovní migrace do Velké Británie byla ostatně jednou z příčin Brexitu. Británie byla hned po Německu druhým největším příjemcem občanů EU pocházejících z jiného členského státu. Například v roce 2015 přijala téměř 300 000 osob, Německo pak ten samý rok půl milionu evropských migrantů. Atmosféru před Brexitem neustálý příliv levné pracovní síly v východní Evropě značně negativně ovlivnil. Pro Čechy je nepochopitelné, jak mohli Britům vadit pracovní migranti z Evropy, když tam přece mají tolik lidí z jiných světadílů. Velmi silně zakořeněný rasistický pohled na svět v naší zemi nám nedovolil pochopit, že rasismus může mít i jiné podoby než jak ho pojmáme my.

V roce 2020, kdy jsem se pokoušela v Británii přeci jen sehnat práci na černo a už to kvůli Brexitu nebylo možné, jsem v britských médiích četla odvážná prohlášení jejich tehdejšího premiéra Borise Johnsona, že v jeho zemi nadále nebude žádná špatně placená práce a jak to pěkně bez té Evropy všechno zvládnou. Brexit měl podle některých svých zastánců vrátit Británii její někdejší velikost, aby se stala opět globální velmocí. Realita však byla jiná a zatím se od jejich odchodu z EU prohlubují ekonomické problémy s tím, že nynější premiér Rishi Sunak není zdaleka tak dogmaticky euroskeptický jako jeho předchůdci a začíná s Unii opět navazovat zpřetrhané vztahy. V Británii také stoupá počet lidí, kteří si myslí, že Brexit byla chyba.

Odhlédneme-li od ekonomické stránky věci, asi nikdo z nás, kdo profitujeme z otevřených evropských hranic, nechce, abychom se uzavírali v národním státě a při každé cestě museli procházet pasovou kontrolou. Sama ostatně přejíždím přes bývalou hranici nejméně jednou týdně a pokaždé, když ji překročím, cítím i po všech těch letech pořád úlevu, že je to tak snadné.

Zničené rodiny pečujících

Jenže proto, abychom si tento úžasný výdobytek zachovali, je potřeba, abychom se čelili problémům, které volný pracovní trh v Evropě plný sociálních rozdílů, přináší. Jako příklad si můžeme vzít ničení rodinných vazeb. Některé moje polské kolegyně se dostaly do situace, že neměly na výběr a musely odjet pracovat do jiné země tak, že je opustil manžel, který sám před tím někam odjel pracovat. To se rodina rozpadla poprvé. Novopečená samoživitelka se ocitla v situaci, kdy jí příjem nestačil na zaplacení všech rodinných výdajů a dala tedy své děti k sestře nebo matce a sama odjela vydělávat. Rodina se rozpadla po druhé. V odloučení při práci, která trvala někdy i čtrnáct, patnáct hodin denně, byla každý den, se večer pro uvolnění a aby zapoměly, tyto ženy často opily a tak nastala třetí fáze destrukce jejich těl i osobností.

Nejmarkantnější pak jsou případy odloučení od rodiny v případě ošetřovatelek a obecně žen, které o někoho pečují v cizí zemi. Tyto ženy mají doma často děti, někdy sice už dospívající, ale i tak jim chybí. Mají tam také rodiče, o které se potřebují starat, anebo vnoučata, která vůbec nevidí vyrůstat. Odhady říkají, že jen ve středoevropském regionu je kolem milionu lidí, kteří takto pečují o někoho jiného. Péče je obecně podfinancovaná, takže je nepochopitelné, že zbývá právě na ženy migrantky. Místní by se tak neuživil, nehledě na to,

že v zemích, kde je povolena celodenní péče doma, to znamená bydlet v jiné domácnosti, často bez nároku na jakýkoliv volný čas. Vzhledem k tomu, jak Evropa stárne, bude tento problém stále palčivější, pokud ho tedy nevyřeší masová migrace z Afriky v důsledku klimatické krize.

Kromě citových ztrát tu je ještě další aspekt. Lidé vykonávající práci v jiné, bohatší zemi a zrovna v případě péče často načerno, se jezdí léčit so zemí svého původu. Pracují dlouhé roky v jedné zemi, ale náklady na jejich léčení pak nesou státy, ze kterých pochází.

Jako krásné a elegantní řešení by se nabízel větší rozvoj terénních služeb, a to dobře placených tak, aby je mohli vykonávat i lidé, kteří v dané zemi žijí své rodiny.

EU plná nerovností

Problémy s nízkými příjmy nemají v rámci Evropy jen země bývalého sovětského bloku. V Dublinu jsem se potkala s mladými ženami z Itálie a Španělska, které v zemích svého původu mohly pracovat leda tak částečně načerno s reálným příjmem kolem pěti eur na hodinu, což jim na živobytí nestačilo. Proto odjely do Irska, kde pracovaly v gastru. „Kdyby nebylo nás, Irové by umřeli hlady,“ smály se, když vyprávěly o lidech, kteří chodí jíst jen do restaurace nebo fastfoodů a doma svou kuchyň ani nepoužívají. Práci v irských restauracích ale málokdy dělají Irové. Kromě lidí z jižní Evropy tam pracují na podřadnějších pozicích také lidé z východní Evropy nebo dalších zemí. Zaplatit náklady na bydlení a uživit rodinu se z toho platu nedá. Celý tento sektor je opět odkázan na práci lidí, kteří své rodiny nechali doma, nebo si je možná ani nezaloží. A to není v pořádku.

Pro vrcholné evropské politiky není toto téma příliš důležitým tématem. Evropský parlament sice přijal v říjnu roku 2022 novou směrnici o přiměřené minimální mzdě. Ta ale nemůže vyplnit absenci zájmu během předešlých dekád. Kromě toho není pro členské země závazná a zatím to vypadá, že jediným přímým důsledkem, který bude mít pro Českou republiku, je rozpojení vazby mezi minimální a zaručenou mzdou. Přeloženo do srozumitelnějšího jazyka to znamená, že se s každým zvýšením minimální mzdy už nebude zvyšovat zaručená mzda, která zaručovala minimální příjem v různých typech profesí. Aby se velké rozdíly mezi státy začaly zmenšovat, bylo by potřeba promyslet kriticky mechanismus, kterým v bohatší části Evropy vzniká bohatství.

Neproduktivní Češi, produktivní Němci

Častým argumentem, který jsem slyšela, když jsem si stěžovala, na různou životní úroveň v zemích EU, bylo poučení, že bychom měli mít my Češi větší produktivitu práce. Na první pohled to vypadá, že jsme národem lenochů, kteří málo pracují a proto máme relativně nízké mzdy ve vztahu k našim životním nákladům. Jenže ona bájná produktivita je založená na tom, jakou přidanou hodnotu vytvoříme, což nezáleží na tom, jak moc pracujeme, ale na tom, jak se definuje to, kde se ta hodnota vytváří. Když tedy český dělník něco vyrobí a to se převezde do Německa, kde na to německý zaměstnanec nalepí nálepku, tak právě ten druhý tomu přidal tu správnou hodnotu.

Aktuálně bych si na tuto zjevnou nespravedlnost nemusela stěžovat, protože můj muž je zaměstnaný v německé továrně, kde právě lepí na krabice nálepky a kontroluje zboží vyrobené pro změnu v Číně. Tím teprv vytváří kvalitní výrobek s německou značkou, předtím to byl jen čínský šunt. Jak je zaplacený člověk, který to vyrábí, pochopitelně přesně nevím, ale je jisté, že mnohem méně než můj muž. Mohli bychom mu poradit, že má být produktivnější.

O tom, že se řada východoevropských zemí stala montovkami, už toho bylo popsáno hodně. Jistě to souvisí i s rozporem mezi tím, jak politici deklarují, že vzdělání je priorita a tím, kolik reálně do vzdělání a rozvoje společnosti investují. Nedůstojné dohadování, kterého jsme právě svědkem, jestli školy budou vůbec moct zaplatit své zaměstnance, ukazuje, že se toho v této oblasti mnoho nemění. Ale je otázka, jestli vývoj východoevropských zemí prostě jen nezapadl do předem zajetých kolejí, kdy si země západní Evropy zvykly, že na jejich relativní blahobyty pracuje mnoho dalších lidí. Ať už jako gastarbeiteři, nebo v levných montovnách v zemích svého původu.

Mýtus levných zemí

Za skutečnost, že rozdíly mezi východem a západem zůstávaly tak dlouho mimo oblast zájmu evropských politiků, vděčíme mimo jiné mýtu, že my na východě sice máme nízké mzdy, ale také tu máme nízké náklady na život. To byla pravda v počátcích, jenže to postupně pravda být přestávala. Optický klam byl umocněn tím, že relativně největší rozdíly byly ve službách, které využívají turisté, zejména pak v restauracích. Rozdíl byl způsobený tím, že lidé pracující v gastru byli mizerně placeni. Dlouhou dobu také jsme měli nižší náklady na bydlení, rozdíl se však s financializací bydlení a z nesmyslně drahými energiemi už také stírá. Jen ty platy máme pořád východní. Jediný pozitivní aspekt pak je, že když vyjedeme na západ, nejsme zděšeni, jak moc je to tam drahé. Naopak, jezdíme tam rádi nakupovat. Problém ale je, že nám naše výdělků nestačí na naše životní náklady.

Evropské srovnání životní úrovně, které pravidelně na základě dat Eurostatu generuje titulky, podle kterých je zrovna Česko zemí nejméně ohrožené chudobou a sociálním vyloučením, je k smíchu. Vytváří se totiž na základě porovnání příjmu s mediánem v té dané zemi. A protože je v Česku medián velmi nízký, jsme podle těchto dat všichni bohatí. Spotřební košík přepočítaný na paritu kupní síly by byl asi příliš složitou metodou, jak životní úroveň v jednotlivých zemích srovnávat.

Rozdělení společností

Nejhmataelnějším důsledkem tohoto roky neřešeného problému je překvapivě pocit. Pocit, že na nás nikdo nemyslí, že je svět vůči nám nespravedlivý, že nemáme stejné šance jako jiní. A je to právě tento pocit, který je tolik jak nebezpečný pro budoucnost demokracie v našich zemích, tak pro celý evropský projekt.

Milióny drobných ústrků, potíží, opuštění příbuzných, zadlužení, všechno to, co prožívají lidé, kteří svou prací vytvářejí blahobyť těch šťastnějších, nemůže zůstat bez důsledků.

Všechny tyto nerovnosti, nespravedlnosti, rozbité rodiny, zničená těla, se sčítají a vytvářejí řeku, která je pro naši budoucnost ohrožující.

Ve veřejném prostoru se všechna sociální témata stala zároveň Popelkami, které každý rád přehlédne. Pohádat se o tom, jestli má být někde nějaký obraz, nebo jaké trenky kdo kam vyvěsil, je pro všechny zúčastněné, ať už zastávají jakoukoliv pozici, většinou zábavnější. A tak sledujeme, jak je náš veřejný prostor opanován tématy, která často ani nejsou zas tak důležitá. Levice na tuto vějičku konzervativní pravice pravidelně naskakuje a nedokáže sociálním tématům dodat tu pravou vážnost. A to jsem vzhledem k tématu pominula tu úplně nejaktuálnější hrozbu klimatické krize, která se opět stává něčím, co přece nepotřebujeme aktuálně tolik řešit. Jak je vůbec možné, že i když její důsledky začínáme hmatatelně pociťovat, ozývá se ve veřejném prostoru, že bychom měli její řešení trochu odložit a nikoho to ani moc nepohoršuje. Dlouho jsem se živila nadějí, že mladší generace už budou řešit reálné problémy, a ne ujíždět na zástupných problémech. Tuto naději si prozatím ponechávám, i když pomalu, ale jistě, začínám být skeptická,

Jenže pokud nedokážeme prosadit témata, které trápí lidi, jež bychom dřív nazvali pracující nebo dělnickou třídou, je svět odsouzený k záhubě.

This article is supported by Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v České republice. The publishers alone are responsible for the content provided; the positions presented in these texts do not necessarily represent the points of view of the foundation.

Vznik článku byl podpořen nadací Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v České republice. Za obsah je plně odpovědný vydavatel publikace; postoje prezentované v textu nemusí nutně představovat stanovisko nadace.